

ASYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
THE JOURNAL OF ASIAN STUDIES

Cilt / Volume : 1
Sayı / Issue : 1
Güz / Autumn 2017

ISSN: 2602-2966

Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Hakemli Süreli Yayıncıdır
Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.
The Journal of Asian Studies International Social Science, Peer-review Published
Spring and Autumn to be published two times a year.

KURULUŞ - ESTABLISHMENT
2017

ASYA ARAŞTIRMALARI DERĐİŐİ
Cilt: 1 Sayı: 1 GÜZ/2017 ISSN: 2602-2966

**Gazi Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama
ve Araştırma Merkezi Adına Sahibi**
Prof. Dr. İbrahim USLAN
Gazi Üniversitesi Rektörü

Kurucu

Prof. Dr. Varis ÇAKAN

Editörler

Prof. Dr. Varis ÇAKAN
Prof. Dr. Fatma AÇIK
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK
Yrd. Doç. Dr. Aysun DEMİREZ GÜNERİ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Dr. Sinan DEMİRTÜRK

İngilizce Editörü

Dr. Oğuzhan BİLGİN

Sekreteryä

Döndü AKIN

Stajyer Öğrenci

Manolya PAKER

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Can ÖZÇİÇEK

Baskı ve Cilt

Gazi Üniversitesi Matbaa İşletmesi ve Ahşap İmalathanesi Müdürlüğü

Sertifika No

0105846

Yazışma ve Haberleşme Adresi

Gazi Üniversitesi Asya Çalışmalar Uygulama ve Araştırma Merkezi
Gazi üniversitesi Rektörlük Kampüsü
06500 Teknikokullar/ANKARA / Tel:0312-2023787
E-Posta: asyam@gazi.edu.tr / **Web Sitesi:** asyam.gazi.edu.tr
E-dergi: asyaarastirmalari.gazi.edu.tr

Asya Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan makalelerin yayımcının yazılı izni olmadan bir kısmı veya tamamı herhangi bir yolla çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz. Makalelerdeki düşünce, görüş, varsayımlar eser sahiplerine aittir; Gazi Üniversitesi sorumlu tutulamaz.

THE JOURNAL OF ASIAN STUDIES
Volume: 1 Issue: 1 AUTUMN/2017 ISSN: 2602-2966

On Behalf Of Gazi University,
Center Of Asian Studies
Prof. Dr. İbrahim USLAN
Rector of Gazi University

Founder
Prof. Dr. Varis ÇAKAN

Editors
Prof. Dr. Varis ÇAKAN
Prof. Dr. Fatma AÇIK
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK
Yrd. Doç. Dr. Aysun DEMİREZ GÜNERİ

Desk Editor
Dr. Sinan DEMİRTÜRK

English Editor
Dr. Oğuzhan BİLGİN

Secreteria
Döndü AKIN

Student Inturn
Manolya PAKER

Cover and Page Design
Can ÖZÇİÇEK

Printing and Binding
Gazi Üniversitesi Matbaa İşletmesi ve Ahşap İmalathanesi Müdürlüğü

Certificate No
0105846

Correspondence and Communication
Gazi University Asian Studies Application and Research Center
Gazi University Main Campus
06500 Teknikokullar/Ankara/TURKEY / Tel:+ 90-312-2023787
E-Mail: asyam@gazi.edu.tr / **Web Site:** asyam.gazi.edu.tr
E-Journal: asyaarastirmalari.gazi.edu.tr

Some or all of the articles published in the Journal of Asian Studies can not be reproduced in any way and transmitted electronically without the written permission of the publisher. The ideas, opinions, assumptions in the works belong to the owners of the works; Gazi University can not be held responsible.

Yayın Kurulu/Editorial Board

- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU Ankara Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL İstanbul Yeditepe Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Alikram ABDULLAYEV Devlet İdarecilik Akademisi/Azərbaycan
Prof. Dr. Alimcan İNAYET Ege Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Elman NESİROV Devlet İdarecilik Akademisi
Prof. Dr. Fatma AÇIK Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hayrunnisa ALAN İstanbul Medeniyet Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hakan KIRIMLI Bilkent Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hiroaki HUZIE Osaka Üniversitesi Öğretim Üyesi/Japonya
Prof. Dr. İbrahim MARAŞ Ankara Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV Semerkant Üniversitesi/Özbekistan
Prof. Dr. Kâzım SARIKAVAK Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. M.Öcal OĞUZ Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK Gazi Üniversitesi /Türkiye
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ Gazi Üniversitesi /Türkiye
Prof. Dr. Patrik K.MEYER Universitas Muhammadiyah Yogyakarta/Endonezya
Prof. Dr. Refik TURAN Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Salim KOCA Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Takashi OSAWA Osaka Üniversitesi/Japonya
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU Michigan State University/ABD
Prof. Dr. Varis ÇAKAN Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Üçler BULDUK Ankara Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Zeynep BAĞLAN ÖZER Gazi Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Giray FİDAN Gazi Üniversitesi/Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Gülcemal JORAYEVA Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi/Kazakistan
Doç. Dr. Mürteza HASANOĞLU Devlet İdarecilik Akademisi/Azərbaycan
Yrd. Doç. Dr. Aysun DEMİREZ GÜNERİ Gazi Üniversitesi/Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Dinmukhamed KELESBAYEV Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi/Kazakistan
Dr. Sinan DEMİRTÜRK Gazi Üniversitesi/Türkiye
Dr. Kim HYUN –Sook Kuzeydoğu Asya Tarih Vakfı/Güney Kore
Dr. Behruz BEKBAİY Allameh Tabataba'i Üniversitesi Öğretim Üyesi/İran
Dr. İrina KAYAN-POKROVSKAYA/ Ukrayna

Bu Sayının Hakemleri/Referee Of This Issue

- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU
Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL
Prof. Dr. Güray KIRPIK
Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK
Prof. Dr. Refik TURAN
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN
Prof. Dr. Üçler BULDUK
Doç. Dr. Bekir Tümen SOMUNCUOĞLU
Doç. Dr. Erdal AKSOY
Doç. Dr. Erdinç YAZICI
Doç. Dr. Giray FİDAN

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Eski Orta Asya'da Tabiat, İklim, İnsan Unsuru <i>The Elements of Nature, Climate and Human in Ancient Central Asia</i> Prof. Dr. Salim KOCA	1
Bozkır Kültür Çevresinde At, Göçer-ev ve Demir <i>The Horse, Nomadic Dwelling and Iron in the Context of the Steppe Culture</i> Prof. Dr. İlhami DURMUŞ	19
Yeni İpek Yolu Projesi: Beklentiler Sorunlar ve Gerçekler <i>The New Silk Road Project: Expectations, Problems and Truths</i> Prof. Dr. Varis ÇAKAN	35
<i>The Analysis Of The Constitutional Amendments And Discussions On The 2017 Presidential System Referandum As An Example For The Problems Of Turkey Political Culture</i> Dr. Oğuzhan BİLGİN	53
Çin İstihbaratı; Deskriptif Bir Bakış <i>Chinese Intelligence: A Descriptive View</i> Arş. Gör. Kadir Ertaç ÇELİK	67
Türkmenistan'daki Sivil Savaş <i>Civil War in Turkmenistan</i> G.İ. KARPON. Çeviren/Translator: Gurbangeldi GUTLIYEV	75
Uluslararası Hukuk Bakımından Çin'in Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Politikasına Bir Bakış <i>In terms Of International Law; An Overview Of China's Politics on the Uyghur Autonomous Region</i> Manolya PAKER	93
TANITMALAR / REWIEWS	
ÜLKE TANITIMI: Geçmişten günümüze Çin <i>Country Presentation: From Past to Present China</i> Prof. Dr. Varis ÇAKAN	111
KİTAP TANITIMI: Nobel İktisat Ödüllü Ronald Coase ve Ning Wang'ın Kaleminden "How China Became Capitalist? Çin Nasıl Kapitalist Oldu?" İsimli Eser Üzerine <i>Book Introduction: "How China Became Capitalist?" by Awarded the Nobel Prize Ronald Coase and Ning Wang's</i> Arş. Gör. Yasemin İŞİK	131
Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin 2017 Yıllık Faaliyetleri 2017 <i>Annual Activities of Asian Studies Application and Research Center</i> Volkan TİRYAKİOĞLU	139

SUNUŞ

Gazi Üniversitesine bağılı olarak 2011’de kurulan ve Orta Doğu ve Orta Asya Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi olarak faaliyet gösteren merkezimiz görölen lüzum üzerine 30 Temmuz 2017’de Resmi Gazete’de yayımlanan yeni yönetmelik ile *Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi* adını almış ve çalışmalarına devam etmektedir. Merkezimiz Asya sınırları içinde yer alan tüm bölgelere yönelik araştırmalar yapmak, Asya Ülkelerinin çeşitli üniversitelerinde faaliyet göstermekte olan araştırma ve uygulama merkezleri ile birlikte araştırma ve geliştirmeye yönelik projeler üretmek, yürütmek ve uygulamak, üniversite çatısı altında faaliyet göstermekte olan tüm sosyal ve beşeri bilimler bölümlerine çalışma alanlarıyla ilgili kaynak temin etmek ve akademik destek vermek, Asya ülkelerindeki benzer araştırma kurumları arasında disiplinler arası bir yaklaşımla araştırma yapmak, Asya ile ilgili tarihi ve güncel olayları akademik bir bakış açısıyla değerlendirerek kamuoyuna takdim etmek, güncel bilgileri toplayarak değerlendirmek, uygun görölen araştırma sonuçlarını ve uzmanlar tarafından hazırlanan güncel raporları Türk ve dünya kamuoyuyla paylaşmak suretiyle Türkiye ile Asya ülkeleri arasında karşılıklı güven duygularını geliştirmek, ortak tarihi miraslarımıza birlikte sahip çıkmak, ve korumak amacıyla hareket eden merkezimiz, Asya ile ilgili düzenli olarak yapmakta olduğu uluslararası kongreler, sempozyumlar konferans ve panelleri sürdürmekle birlikte Asya’nın tarihî, coğrafiyası, kültürü ve arkeolojisi gibi tüm sosyal ve beşeri bilim alanları ile ilgili konuların araştırıldığı, tartışıldığı ve analiz edildiği *Gazi Üniversitesi Asya Araştırmaları* adlı Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi çıkarmaya karar vermiş ve elinizdeki bu Güz 2017 sayısıyla yayın hayatına başlamıştır.

Geçmişten günümüze kadar Asya ile ilgili olarak yazılan kaynaklardan, arkeolojik bulgulardan ve doğrudan ana kaynakların ışığında yapılan araştırma eserlerinden yararlanmak suretiyle Asya’daki devletler ve akraba topluluklarının tarihini, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatını, tarihi süreç içinde dünya medeniyetlerine katkılarını, Asya’daki millet ve toplulukların dünyanın diğer kıtalarındaki milletler ve topluluklar ile olan ilişkilerini ve bu ilişkilerde yaşanan tarihi ve güncel sorunları bilimsel yöntemlerle inceleyerek çözüm yollarını ortaya koyan makalelere, her sayıda bir Asya ülkesi ile Asya ile ilgili olarak neşredilen uluslararası üne sahip bir kitap tanıtımına yer vereceğimiz dergimiz şuan için yılda iki defa yayınlanan uluslararası hakemli bilimsel bir dergidir.

İlk sayımızda Prof. Dr. Salim KOCA’nın kaleme aldığı “*Eski Orta Asya’da Tabiat, İklim, İnsan Unsuru*” başlıklı makalesine, Prof. Dr. İlhami DURMUŞ’un kaleme aldığı “*Bozkır Kültür Çevresinde At, Göçer-ev ve Demir*” başlıklı makalesi, Prof. Dr. Varis ÇAKAN’ın kaleme aldığı “*Yeni İpek Yolu Projesi: Beklentiler Sorunlar ve Gerçekler*” başlıklı makalesi, Dr. Oğuzhan BİLGİN’in kaleme aldığı “*The Analysis Of The Constitutional Amendments And Discussions On The 2017 Presidential System Referandum As An Example For The Problems Of Turkey Political Culture*” başlıklı makalesi, Araştırma Görevlisi Kadir Ertaç ÇELİK’in kaleme aldığı “*Çin İstihbaratı; Deskriptif Bir Bakış*” başlıklı makalesi, G.İ.KARPOV’un kaleme aldığı ve 1919-1920 yıllar arasındaki Türkmenistan’daki iç savaşın konu edildiği

“Türkmenistan’da Sivil Savaş” başlıklı makalesi ile Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğrencisi Manolya PAKER’in kaleme aldığı *“Uluslararası Hukuk Bakımından Çin’in Uygur Özerk Bölgesi’ndeki Politikasına Bir Bakış”* başlıklı makalesi yer almaktadır. Kıymetli zamanlarını ayırıp makale göndermek suretiyle dergimizin ilk sayısına katkıda bulunan kıymetli bilim insanlarına huzurunuzda teşekkür eder ve dergimize katkı sağlamaya devam etmelerini istirham ediyoruz.

Dergi editörlüğü olarak dergimizin her sayısında bir Asya ülkesine ağırlık vermeyi ve o ülkeyi tanıtmayı düşündük ve bu ilk sayımızda 21.yüzyılın en büyük ekonomik ve kültür projesi olan Yeni İpek Yolu Projesi’nin mimarı ve lokomotif gücü olan Çin ile ilgili makalelere ağırlık verdik ve ülke olarak da Çin’i tanıtmaya çalıştık.

Bu vesile ile değerli bilim insanlarının ve okuyucularımızın yayın hayatına yeni başlayan Gazi Üniversitesi Asya Araştırmaları Dergisi’ne katkılarını bekler, birbirinden kıymetli yazar ve saadetler getirmesini dileriz.

Editörler Kurulu

PRESENTATION

Established in 2011 in the Gazi University and operating as Research and Application Center for Middle East and Central Asia Studies has decided to implement the new regulation published on the Official Journal on July 30, 2017 and continues to work as the *Asian Studies Application and Research Center*. Our Center conducts research on all regions within the Asian borders, produces, conducts and implements projects for research and development together with research and application centers operating in various Universities of Asian Countries and works with all the social and human sciences departments operating with the universities to provide relevant resources and academic support, to conduct research among similar research institutions in Asian countries through an interdisciplinary approach, to evaluate the historical and current incidents related to Asia with an academic view, to present it to the public, to collect and evaluate current information so our center has decided to publish "*Gazi University The Journal of Asian Studies*" the International Journal of Social Sciences has started publishing this issue in Fall 2017.

We publish our articles with the history, political, social, economic and cultural life of Asia's states and relatives in Asia, their contributions to the world's civilizations and Asia in the historical process, through the use of research sources made from the past to the present in relation with Asia through archaeological finds and direct research of the main sources. We publish promotion of a book with an international reputation about Asian country by examining the relations between nations and communities in the world and their historical and current problems through scientific methods. This journal is an internationally recognized scientific journal published twice a year.

The articles of this first issue are, "*Nature, Climate, Human Element in Ancient Middle Asia*" by Prof. Dr. Salim KOCA, "*The Horse, Nomadic Dwelling and Iron in the Context of the Steppe Culture*" by Dr. İlhami Durmuş, "*New Silk Road Project: Expectations, Problems and Truths*" by Varis ÇAKAN, "*The Analysis Of The Constitutional Amendments And Discussions On The 2017 Presidential System Referandum As An Example For The Problems Of Turkey Political Culture*" by Dr. Oğuzhan BİLGİN, "*China Intelligence: A View of Deskriptive*" by Research Assistant Kadir Ertaç ÇELİK, about civil war in Turkmenistan between 1919-1920 "*Civil War in Turkmenistan*" by G. İ.KARPOV, "*In terms Of International Law; An Overview Of China's Politics on the Uyghur Autonomous Region.*" by the student of Gazi University International Relations Department Manolya PAKER. We would like to thank you precious scientists who contributed to the first issue of our journal by posting precious time and posting articles, and we would like to ask you to continue contributing to our journal.

As editors of the journal, we decided the emphasis of an Asian country in every issue and to introduce that country and we have focused on the articles about China which is the architect and locomotive power of the New Silk Road Project which is the biggest economic and cultural project of the 21st century. We also introduced the China.

We hereby invite the precious social scientists, academics and readers to Gazi University Journal of Asian Studies, which has just started publishing life, and we wishes to bring precious writers.

Editors Board

BOZKIR KÜLTÜR ÇEVRESİNDE AT, GÖÇER-EV VE DEMİR *The Horse, Nomadic Dwelling and Iron in the Context of the Steppe Culture*

İlhami DURMUŞ*

Özet

Bozkır kültürü özellikleri itibariyle diğer kültürlerden farklılık gösterir Coğrafi çevre ve iklim kültürün farklı olmasında önemli etkenler olarak görülür Bu kültürün özellikleri de diğer kültürlerden oldukça farklıdır Özellikle bozkır kültür çevresinde at, göçer-ev ve demir özel bir yer tutar At bozkırda yaşayan Türklerin hayatında son derece önemlidir Ay, sürü ve akın Türklerin yaşam biçimini gösterir Ava at üzerinde girmek, sürüleri at üzerinde otlatmak ve akınlara at üzerinde katılmak gerekir Dolayısıyla at Türklerin sosyal, siyasi, iktisadi, dini ve askeri hayatında hep ön planda olmuştur Türkler atı binek hayvanı olarak kullanan ilk millettir At biniciliğinden dolayı pantolon ve ceket Türklerin icadı olup, modern kıyafetin de temelini oluşturmaktadır Türkler at sayesinde geniş coğrafyalara ulaşarak, oralarda hâkimiyet kurabilmişlerdir Türklerin hayatında atın önemini yazılı kaynaklardaki bilgiler ve kurganlardan ortaya çıkarılmış at iskelet ve donanımları da açık bir şekilde ortaya koymaktadır Türklerin önemli buluşlarından biri de göçer-evlerdir Bu evler kağı olarak da adlandırılabilir Genelde öküzler tarafından çekilmektedirler Çeşitleri olmak üzere genelde iki ya da üç odalı, dört ya da altı tekerlekli, dört bir tarafı ve üzeri keçeyle kaplıdır İçinde yaşayanları kışın soğuk ve rüzgârdan, yazın ise sıcaktan korumaktadırlar Hanımlar ve çocuklar bu arabaların içinde yaşamakta, erkekler ise yorulduklarında ve geceleri bunların içine girmektedirler Otlaktan otlağa, yaylakdan kışlağa bu arabaların içinde yolculuk yapmaktadırlar Arabalardan hem yazılı kaynaklarda söz edilmekte hem de kurganlardan çıkarılan kalıntılar fikir vermektedir Türklerin hayatında demirin de büyük önemi vardır Türkler demiri kullanmadan önce bakırı, bakırla kalayı alaştırmak üzere tuncu, altını, gümüşü, altınla gümüşü alaştırmak üzere elektronu kullanmışlardır Demiri eritip, çeşitli gereçler yapmalarıyla demir kullanımı ön plana çıkmıştır Bozkır Türk kültürü demir kullanımıyla daha da gelişmiştir Bozkır çevresinde demirin önemini yazılı kaynaklar ve kurgan buluntuları açık bir şekilde göstermektedir Atın hızı, demirin vurucu gücü ve Türk'ün güçlü iradesi sayesinde bozkır kültürü hız, kuvvet ve dinamizm kazanmış, büyük bozkır Türk devletleri bu sayede kurulmuş, gelişmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bozkır, Türk, Kültür, At, Demir, Göçer-ev, Kurgan.

Abstract

Steppe culture differs from other cultures in its own specialties. Geographic environment and climate are important factors of this cultural difference. The characteristics

* Prof. Dr. Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. ilhamidurmus@gmail.com

of this culture is very different. Horse, nomadic dwelling and iron have a special place in the steppe culture. Horse is extremely important for the Turks living in the steppes. Hunts, herds and raids represent the Turkic lifestyle. One needs to be mounted during the hunt, pasturing the herd or going to raid. Therefore, the horse has always been the centerpiece of social, political, economical, religious and military life of the Turks. Turks are the first people to domesticate the horse and use it as a mount. They invented trousers and jackets which in turn became the basis of modern clothing. Turks travelled vast distances by horse and extended their rule. The importance of horse for the Turks is clearly visible in written sources and by the discovery of the remains of horses and riding gear in burial mounds. One other important invention by Turks is the nomadic dwelling. These may also be called ox carts. They are usually ox-drawn. Though they have different variations, it has three rooms and four or six wheels. It's covered with felt on four sides and the top. It protects the inhabitants from hot in summer and from cold and wind in winter. Women and children live in the wagon and the men enter it at night or when they are tired. They travel from summer pastures to winter quarters by this wagon. These wagons are mentioned in written sources and their remains which are found in burial mounds give an idea about them. Iron is a very important material in Turkic lifestyle. Before using iron, Turks used copper, bronze by alloying copper and tin, gold, silver and electrum by mixing gold and silver. Iron became more frequently used after they produced different objects by melting iron. Steppe culture progressed further by the use of iron. The importance of iron is apparent in written sources and findings in burial mounds. By the speed of the horse, striking force of the iron and the strong will of the Turk, steppe culture gained momentum, strength and dynamism, thus paving the way for founding and flourishing of the great steppe states of the Turks.

Keywords: Steppe, Turk, Culture, Horse, Iron, Nomadic Dwelling, Kurgan

Giriş

Kültür kelimesi kökeni itibariyle Latince “cultura/ae” kelimesine dayanmakta olup, Türkçe’de “toprağı işleme” ekip biçme”, “çiftçilik”, “tarım” anlamına gelmektedir (Kabağaç ve Alova, 1995: 143). Bundan dolayı yerleşikliği ifade etmektedir. Bu kelime hususileştirmek suretiyle, ilkel kültür, ileri kültür, beşeri kültür, teknik kültür, yerleşik kültür, aşiret kültürü, kültür kavimleri, tabiat kavimleri vb. olmak üzere de kullanılmıştır (Kafesoğlu, 1989: 15). Bu tabirler kültürü anlayabilmek için yetmemektedir. Ancak, yukarıda belirtilen hususi tabirler büyük ölçüde yaşanan coğrafyayla bağlantılı görüş belirtmeye imkân vermektedir. Çünkü yaşanan kültür coğrafyaları, kültürel farklılıklarda, önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yeryüzünde insanlar, yaşadıkları coğrafi çevrenin başlıca üç doğal kaynağı olan; orman, hayvan yetiştirme ve tarım imkânlarını değerlendirerek hayatlarını sürdürmüşlerdir. Eskiçağlarda, ilk kültürler de, kendi bölgelerinin şartları içinde özlülük kazanacaklarından, orman kavimleri “asalak” kültürü (avcılık, devşiricilik), ziraata elverişli yerlerde oturanlar “köylü” kültürünü (çiftçilik) ortaya koymuşlar, bozkır-dakiler “çoban” kültürünü (besicilik) meydana getirmişlerdir (Kafesoğlu, 1989: 21).

Bozkır kültürü özü itibariyle diğer göçebe kültürlerinden farklılık göstermektedir. Çünkü çöl göçebeleriyle bozkırlıların hayat tarzları birbirinden farklılık göstermektedir. Çöl göçebeliliğinin ana unsuru devedir. Bozkır konar- göçerliğinin ana unsuru ise attır. At bu kültüre canlılık kazandırmış olup, adı geçen kültür “kuvvet, hareket ve sürat” üzerine kurulmuştur (Koca, 2003: 4). Bozkırlılar, atın hızı ve demirin vurucu gücü sayesinde, geniş coğrafyalara yayılmış ve oralarda hâkimiyet kurabilmişlerdir.

Bozkırlarda, göçebe kültürünün en yüksek derecesi olan “atlı kültür” gelişmiştir. Dünya tarihinde önemli yeri olan bozkır devletleri, bozkır coğrafyası üzerinde ortaya çıkmıştır. Ural ve Altay Dağları arasında uzanan bozkır bölgesi, büyük atlı kültür dairesinin merkezi olmuş, hayvan besleyen atlı bozkırlıların uygarlığı buradan çevreye yayılmıştır. Bu çevrede, at besleme kültürü doğmuştur. At besleyiciliği, bozkırlarda bütün hayatın temelini oluşturmuş, yalnız yük taşımakta değil, avcılık ve beslenme konusunda da ondan çok yararlanmışlardır (Arslan, 1984: 1- 2). Atın ehlileştirilmesi ve atlı çoban kültürünün ortaya çıkmasıyla birlikte, insanlık tarihinde ulaşılan bu başarı, diğer kültürlerin gelişmesinde fevkalade sonuçlar doğurmuştur. Tarihi bağlantıların gösterdiği gibi, büyük devlet esası için gerekli şartlar bu sayede belirebilmiştir (Koppers, 1941: 471).

Hareketli hayat tarzının, özellikle atlı yaşayışın ortaya çıkışı ve gelişiminde bozkırlar önemli bir yer tutmuştur. Bozkırlının sürülerini otlatabilmesine imkân veren otu bol otlaklar, bu kültürün gelişmesine büyük ölçüde katkıda bulunmuştur (Durmuş, 1996: 173). Bu cümleden olarak at yetiştiriciliği zamanla önemini artırarak, bozkırlının hayatında daha da fazla kıymet kazanmaya başlamıştır. At, bozkır insanının sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel ve dini hayatında önemli bir yer tutmaya başlamıştır (Durmuş, 1997: 13- 14).

Bozkırda yaşayan Türkler hareketli bir hayat tarzına sahip olduklarından onların kültürlerinde yerleşiklik izleri bulunmaz. Yaşadıkları coğrafyalarda sabitledikleri yegâne mimari unsur atalarının mezarlarıdır. Mezarlar tipolojik bakımdan farklılık göstermekle birlikte en önemlileri kurgan adı verilenleridir.

Türkler, bu kültürün en önemli temsilcileri olmuşlardır. Yaşadıkları kültür coğrafyasından dolayı “bozkır kültürü”, sürülerin otlatılmasından dolayı “çoban kültürü”, hareketli hayat tarzında, dolayı “konar- göçer kültür”, hayatlarında en önemli yer tutan vasıttan dolayı “atlı kültür”, yaşadıkları çadır evlerden dolayı “göçer-evli kültür” ve kültürleri büyük ölçüde kurgan adı verilen mezarlardan çıkarılan buluntularla aydınlatılması nedeniyle “kurgan kültürü”nün temsilcileri olarak ortaya çıkmışlardır.

Kültürün tanımları da Türk kültürünü anlamaya imkan vermektedir. Bu tanımlardan birisi “bir topluluğun yaşama tarzı” şeklindedir. İkinci bir tanım “atalardan gelen maddi- manevi değerler yekunu” olarak belirtilmektedir. Diğer bir tanımda da “kültür, bir milletin dini, ahlaki, hukuki, muakalevi, bedii, lisani, iktisadi, fenni hayatlarının ahenkli mecmuasıdır” denilmektedir (Kafesoğlu, 1989: 15- 16). Bu tanımlardan kültürün atalardan gelen değerler olduğu ve bir yaşam biçimi haline dönüştüğü görülmektedir. Ayrıca devlet yönetimi, sosyal yapı, hukuk anlayışı, askerlik ve ordu, sosyal ve iktisadi hayat, dini inanç ve adetler, dil yazı ve edebiyat ile sanat anlayışı, kültürün temel unsurları olarak ortaya çıkıyor.

Türk kültürü denildiğinde, tarih öncesi devirlerden günümüze, Türk'e ait olan her şey, bu kültürün içine girmektedir. Türk milletinin maddi ve manevi değerleri Türk kültürünü oluşturmaktadır. Bu kültürde Türkün devlet yönetiminden hukuk anlayışına, dini inanç ve adetlerinden sanat anlayışına, askerlik ve ordu yapısından iktisadi hayatına, kendine has özellikler görülür. Kültürün kökü, kurgan buluntularına, çağdaş kaynaklarda ve ilk milli kaynaklarda verilen bilgilere dayanır.

At

Her kültürün kendine has bir özelliği vardır. Bozkır kültürünün de diğer kültürlerden farklı yönleri bulunmaktadır. Kültürler yerleşik, göçebe ve asalak kültürler olmak üzere temelde üç kısımda incelenmektedir. Yerleşik kültürlerde ziraat ön plandadır. Toprağa bağlanan insanlar geçimlerini tarımla sağlamaya çalışmışlardır. Asalak kültürlerde ise, insanların hayatında avcılık ve toplayıcılık en önemli yeri tutmaktadır. Bozkır kültüründe ise, hayvan besleyiciliği ön plana çıkmaktadır. Hayvan besleyiciliği içerisinde at en önemli yeri tutmakta, hatta kültüre adını vermekte, bozkır kültürü atlı kültür olarak kendini göstermektedir.

Bu kültürün oluşumunu büyük ölçüde arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılmış buluntulardan anlamak mümkün olmaktadır. M.Ö. 3. bin yılda bozkırlarda bir dizi yeni gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında ata binme ve tekerlekli arabaların kullanımı önemli bir yer tutmaktadır. Binek ve koşum atlarının en erken örnekleri Balhan mezarları kültürü ve Andronovo kültürü gömülerinde ortaya çıkmıştır. Bu dönem buluntu merkezlerinde at kalıntıları önemli bir yer tutmaktadır. Bozkırların batısında Don vadisinde ise, bol miktarda at iskeletine rastlanılmıştır. M.Ö. 2. bin yılda ise, at dini hayatta önemli rol oynamaya başlamıştır. Erken Balhan mezarları kültüründe at kalıntılarına rastlanılmıştır. Büyük ölçüde at gömüsü Andronovo ve Balhan mezarları kültürün geç döneminde bulunmuştur. Karasuk mezarlarında da at kalıntıları ortaya çıkarılmıştır (Zvelebil, 1980: 253).

Bozkır çobanlığı gelişimini M.Ö. 2. bin yılın başlarından sonra da sürdürmüştür. Bu gelişmiş coğrafyanın genişliğine göre büyük sürülerin oluşumu, ata binme ve iklim şartlarına bağlı olarak devam etmiştir. Bu faktörler bozkır toplulukları arasında büyük bir gelişimi zorunlu kılmıştır. Tarım ve yerleşik olarak hayvan beslemeyi bırakan bozkır insanı mevsime göre yeşil otlak aramak üzere sınırlı göçler ve nihayet at üzerinde tam bozkır çoban yaşamına geçmiştir. Çobanlıkla uğraşan bozkır toplulukları arasında sürülerin varlığı çevreyi genişletme eğilimini ortaya çıkarmıştır. Bu durum sosyal nedenlerden oluşmuştur. Hatta sürülerin uzun zaman yaşamasını sağlamak için gerçekleştirilmiştir. İtinacı bir şekilde sürülerin güdülmesi ve göçebe hayat tarzı çok hayvana bakmayı ve çok geniş sahadan faydalanmayı zorunlu kılmıştır. M.Ö. 2. bin yılın başlarında ata binme sayesinde hareketli yaşayış çabuk yayılmaya başlamıştır (Zvelebil, 1980: 254).

Bozkırın deniz seviyesinden yüksekliği her yerde aynı derecede olmadığından iklim bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir. Bunun sonucu olarak hayvanların otlatılmasına yarayan ot da her tarafta çoban ve sürüsü için aynı zamanda hazır bulunmaz. İnsanın, hayvanlarına gerekli şartları her zaman sağlayabilmesi için hareketli çobanlığa ihtiyacı vardır. Bu hareketli hayata binek hayvanı olarak alıştırılan

at, bozkır insanının vazgeçilmez arkadaşı, gerçek bir müttefiki halini almıştır. At olmaksızın istenildiğinde hızlı yer değiştirme, otlakların önceden seçilmesi ve hayvan sürülerinin bir arada tutulması mümkün değildir (Deer, 1954: 161).

Bozkır kültür coğrafyasında yaşayan topluluklar M.Ö. 1. bin yıl içerisinde dikkate değer gelişim göstermişlerdir. Attan yaygın olarak faydalanılmaya başlanması ve maden ekonomisinin geliştirilmesi, özellikle demirin yaygın olarak kullanımı bozkır topluluklarının gelişiminde büyük ölçüde etkili olmuştur. Bozkır topluluklarındaki gelişim sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik olmak üzere çeşitli yönlerle kendisini göstermektedir.

Bu dönemde büyük bozkır devletleri bu gelişmelerin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. At, manevra yeteneği, savaşlarda yıldırım hızıyla delip geçme kabiliyeti ile büyük bozkır devletlerinin kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Bozkırlardaki devletler at sırtında kurulmuş ve çeşitli kavimler üzerinde bu sayede hâkimiyet sağlanabilmiştir. At, bozkırlı insanın gözünde adeta kendisiyle birlikte savaşa katılan bir silah arkadaşı olmuştur. Bundan dolayı Orhun anıtlarında, atların kahramanlıkları, renkleri ve cinslerinden uzun uzun bahsedilmektedir. Bozkır kavimleri içerisinde en önemli yeri tutan Türklerde oymak isimleri de Ala-yuntlu (alaca atlı), Toraygır (doru aygır) vb adlar almıştır (Deer, 1954: 162).

Asya Hun devletinin kudretli Tanhusu Mo-tun'un M.Ö 176 yılında Çin imparatoruna gönderdiği kısa beyanat, bozkır devletinin kuruluş tarzını belirgin bir biçimde aydınlatmaktadır. Bu beyanatında “tanrının inayeti, subay ve erlerinin yiğitliği ve atlarının mükemmelliği sayesinde, yirmi altı devleti yendiklerini ve bu surette bütün yay kullanan kavimlerin Hunlar haline geldiklerini” bildirir (De Groot, 1921: 63).

Savaş meydanlarında süvariler, atların renklerine göre, belirli kanatlarda mevki almaktaydılar. Hunlarda doğuda boz atlılar, batıda kır atlılar, kuzeyde yağız atlılar, güneyde doru atlılar yer almaktaydı. Hayatı mücadele içerisinde geçen bozkır insanının başarısında at gerçekten önemli bir yer tutmaktaydı. At, bozkırlıya hâkim olma ruhu aşılıyordu. Bozkır kavimlerinin hareketliliğinde önemli bir yer tutuyordu.

Günlük hayatta da önceki dönemlerde de olduğu gibi büyük ölçüde atlardan faydalanılmaktaydı. Bozkırlarda yaşayanlar hayatlarının büyük bir bölümünü at sırtında geçirmekteydiler. Bozkırlılar bir yerde hayvanlarına ot bulabildikleri sürece kalmakta ve sonra başka yerlere göçmekteydiler (Hippokrates, 18). Sürülerin kontrol edilmesi ve yeni otlakların bulunmasında attan büyük ölçüde faydalanılmaktaydı.

Atlı bozkır toplulukları binek atlarına büyük önem vermekteydiler. Onların en iyi şekilde eyerlemektedirler. Kazılar sayesinde atlarını nasıl eyerledikleri anlaşılabilir. Eyerin kendisi içi geyik kıllarıyla doldurulmuş iki yumuşak keçe minderden oluşuyordu. Atın göğüs ve sağrısına eyerin öne ve arkaya doğru kaymasını önleyen iki kayış bağlanıyordu. Üzengi henüz bilinmiyordu. Yular ise gеме bağlı iki yanda kayışları olan bir boğaz bağı ve tek bir burun kayışından oluşuyordu (Zavitukhina, 1976: 32).

Bozkırlılar, binek atlarına büyük bir özenle bakıyorlardı. Bu atların tören takımlarıyla donatılmış durumda görünüşleri gerçekten çok etkileyiciydi. Atın başına süslü bir maske geçirilir, yuların yanaklar üzerine gelen bölümleri tahta oymalardan yapılır, üzeri altın yaprağı ile kaplanırdı. Keçeden yapılmış eyer minderleri ve “çap-

rak” adı verilen eyer kılıfının kenarları çeşitli renklerde aplike işi ile süslenir, atın yelesine ve kuyruğuna ise, deriden örtü ve kılıflar geçirilirdi (Zavitukhina, 1976: 37).

Bozkır kavimlerinde dini bakımından, ilk olarak Gök Tanrı tasavvuru ile ona tapılması önemli bir yere sahipti. Tanrı adına hayvanlar, özellikle at sunulmakta ya da kurban edilmekteydi. Ona ilkbaharda, yani çoban konar- göçerlerin hasat mevsiminde taze kısrak sütü yahut taze ot ve yosundan ibaret turfanda kurbanlar sunuluyordu. Gögün büyük cisimleri güneş ile ayın, sonunda gök gürültüsü ile şimşek gibi gök hadiselerinin gök tanrısıyla belirli bir bağlantısı vardı (Koppers, 1941: 457).

Bozkır kavimlerinde güneşe de at kurban etme söz konusuydu. Özellikle Orta Asya Massagetleri Tanrıların en hızlısı olan güneşe ölümlülerin en hızlısı olan atı kurban etmekteydiler (Herodotos, I, 215). Güneş de ay ve yıldızlar gibi gök içerisinde yer aldığından bu durum gök tanrı inancıyla bağlantılıydı.

Atın bozkır toplumunda ne derece önemli yer tuttuğunu kazılarda ortaya çıkartılmış buluntular göstermektedir. Ziyafetlerde ölüye önemli bir yemek payı ayrılmaktaydı. Öteki dünyada hayatın devamını kabul ettiklerinden cesede mezara gidinceye kadar yemek ikram edilirdi. Ölen şahsın mezarına ölünün lüzumlu elbiseleri, çeşitli eşyaları, silahları, bir odalık veya kadın hizmetkâr, koşumlu atlar, ölen şahsın binek atı da dâhil olmak üzere hepsi birden gömülmekteydi (Diyarbakirli, 1972: 67). Öteki dünya inancıyla bağlantılı olarak kazılar sonucunda kurganlarda çok sayıda at kalıntısına rastlanılmıştır. Özellikle Doğu Altaylarda Ulagan vadisinde Pazırık kurganlarından çıkartılan buluntular bu konuda bilgi sahibi olmamızı mümkün kılmaktadır. Kurganlardan 7- 14 arasında at kalıntısı bulunmuştur. Atların buz kazması ile alınlarına vurularak öldürüldükleri anlaşılmaktadır, az ya da çok düzenli olarak üst üste konuldukları ve dini geçit töreni koşumları görülüyor. Atların iç kısımları, adaleleri, kıl ve derileri korunmuştur. Bütün atların genç olmadıkları belirlenmiştir. Atların en azından dokuzu aşağı yukarı 17- 20 yaşlarındaydı. Mide içerisinde seçilen tanelerin analizi yem olarak atlara hububat verildiğini ve ahırda beslenildiklerini gösteriyor. Nihayet her aygırın mülkiyet alameti olarak kulağından kesildiği görülüyor. Bütün bunlar iktisadi ve sosyal tarih açısından önemli şahitlik belgeleridir. Bu durum doğrudan aygırların hususi hürmet ve tazimle yâd edilmesi içindir. Bütün aygırlar iğdiş edilmişti, itinayla alın perçemleri, yele ve kuyrukları kısaltılmıştı (Hancar, 1952: 473- 474).

Atların kulaklarındaki nişanların ayrı ayrı olması, ölü ile beraber gömülmeleri, kuyruk, yele ve topak saçaklarının kesikliği, hepsinin aygır olması dikkate değer husustur. Bu atların her birinin bir kabileye ait oldukları anlaşılmaktadır. Her kabilenin eni başka olduğuna göre, Pazırık atlarının da ayrı kabileler tarafından takdim edildiği gerçeği ortaya çıkmaktadır (İnan, 1991: 263- 264). Hayvanların yaşlarının ileri derecede olması kesimlik çağa geldiğinin beklenildiğini göstermektedir. Ayrıca, erkek hayvanların kurban edilmesi, hayvan neslinin devamında dişi hayvanların önemli yer tutmalarıyla da bağlantılıdır. Bu durum meselenin iktisadi boyutunu da göstermektedir.

Bozkır coğrafyasının doğusunda at yetiştiriciliği ve at kurban etme geleneği bozkır kültürünün doğu-batı yönünde yayılmasıyla birlikte bozkırların batısında da dikkati çekmiştir. Özellikle İskit buluntuları bu yayılımı belirgin bir şekilde göstermektedir. Aşağı Dinyeper’de Nikopol yakınında Chertomlyk kurganından gümüş

amphora üzerinde takriben on santimetre yüksekliğinde figürlü firizden at yetiştiriciliği anlaşılıyor. Yazılı kaynaklarda da İskit ülkesinde çok sayıda atın bulunduğu ve at yetiştiriciliğine dikkat çekilmektedir (Herodotos, IV, 28, 110, 136). Hatta yabancı atlar özellikle kır atların söz edilmektedir (Herodotos, IV, 52). Pazırık aygırlarında olduğu gibi, İskit ve Sarmat topluluklarının atlarını iğdiş etme adetleri de bulunuyordu. Böylece atlar uysallaştırılıyordu (Strabon, VII, 4, 8). Çeşitli at türlerinin bozkır bölgesinde de binek hayvanı olarak kullanıldığını Chertomlyk vazosu üzerindeki tasvirler ispatlamaktadır. Bu durum Altaylar'daki şartlara uymaktadır. Özellikle Orzonikidze kurganında atlarda yüksek yaş, renklerinin doru, yele ve kuyruklarının siyah olması dikkati çekmektedir (Rolle, 1980: 108).

Bozkır insanının yetiştirdiği hayvanlar arasında bütün bu sayılanlardan hareketle at şüphesiz özel bir yer tutmaktaydı. Diğer ev hayvanları, özellikle deve yalnız iktisadi bakımdan ön plana çıkmaktaydı. Oysa at insanlara mücadelelerinde de yardımcı oluyordu. Bu sebeple onun sosyal yönü iktisadi yönünden daha önemliydi. Zira o, binlerce yıl siyasi münasebetlerin benimsenmesinde önemli bir yer tutmuş, son yüzyıllarda atış silahlarının yapılması ve özellikle motorize savaş araçları bu önemini azaltmıştır. At, iklime dayanıklılığı, beden kuvveti ve hızlılığı ile dikkati çekmiş ve dünya tarihinde yerini almıştır (Menghin, 1961: 240).

İnsanlık tarihinde önemini uzun zaman diliminde koruyan at ilk Türklükle bağlantılı olarak bozkırların doğu tarafında ehlileştirilmiş ve bununla ilgili olarak atlı-bozkır kültürü gelişmiştir. Bu beşer tarihinde bir defa olmuş bir başarıdır, öyle bir başarı ki, kavimlerin ve kültürlerin gelişmesinde kendine has sonuçlar doğurmuştur. Ancak bunun sayesinde ki, tarihi olayların ispat ettiği gibi büyük devlet esasları için temel şartlar, dar ve asli manada yaratılmıştır. Fakat böyle bir çoban kültürü kendi başına kaldığı sürece bu esas uygulanamamış; bu ancak orada burada, yerleşmiş ziraatçı halk ve şehir halkı ile üst üste gelince ve böylece kültür haritası ve tamamlanma sürecinin bir sonucu olarak aslında kendilerinde mevcut olan yeni hamleler sayesinde vukua gelmiştir (Koppers, 1941: 471).

Bozkır Türk'ü çobanlık hayatında hemen bütün varlığını borçlu olduğu, hususi ad ve unvanlar verdiği, törenle gömdüğü ata gerektiğinde konuşan, zeka sahibi, gökten inmiş, bir nevi kutsal hayvan gözü ile bakmıştır (Kafesoğlu, 1989: 209). Bozkır kültür çevresinde at, bütün bu sayılanlardan hareketle toplumun sosyal, siyasi, iktisadi, dini ve askeri hayatında ön plana çıkmaktadır. Bozkır insanı için hayat büyük ölçüde at üzerinde kolaylaşmaktadır. Bozkır insanının hayatına en fazla etki eden unsur at olduğundan bozkırda oluşan kültüre "atlı kültür" denilmektedir.

Göçer-Ev

Bozkır Kültür çevresinde yaylaktan kışlağa, kışlaktan yaylağa gidiş gelişlerde, yaylaklarda sürülerin otlatılması esnasında daha iyi otlaklar ve sulak alanlar bulabilmek için gerçekleştirilen yer değiştirmelerde bir vasıtaya ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Bu ihtiyaç yalnız göçler esnasında değil, belirli bir yerde kalındığında içerisinde dinlenme, uyuma ve daha da önemlisi bayanların bebeklerini büyütmeleleri amacına yönelik olarak da ortaya çıkmıştır. Bütün yukarıda belirtilen ihtiyaçları karşılamak üzere, her ailenin kendi ihtiyacını karşılayacak vasıtalar yapılmıştır. Bu

vasıtalar için “kağni”, “araba”, “evli-araba”, “göçer-ev” gibi tabirlerin kullanıldığı görülmektedir. Bunlar ne şekilde adlandırılırlarsa adlandırılınsınlar, işlevleri itibariyle bozkır insanı için ev görevi üstlenmişlerdir.

İskitlerde bu arabaların varlığı bilinmektedir. Bu hususta Hippokrates önemli bilgiler vermektedir. Onun bildirdiğine göre, İskit bozkırları denen yer, çıplak, otlaklarla kaplı, oldukça sulak bir düzlüktür. Ovalardan su çeken büyük ırmaklar vardır. Burada konar- göçer İskitler yurt tutar. Bu ad evleri olmayıp arabalarda yaşadıklarından kendilerine verilmiştir. Bu arabalar küçükleri dört tekerlekli, diğerleri altı tekerleklidir, arabaların dört bir yanı, üstü keçeyle kaplıdır. Kimi iki, kimi üç odalı evcik olacak şekilde yapılmıştır. Bunlar yağmura, kara, yele karşı korunaklıdır. Arabaları iki ya da üç çift boynuzsuz öküz çeker, bunların soğuk yüzünden boynuzları çıkmaz. Bu arabalarda kadınlar çocuklarla birlikte yaşar. Erkeklerse at üstünde onlara eşlik eder, erkekleri de koyun sürüleri, sığırlar, atlar izler. Bir yerde hayvanlarına ot bulabildikleri sürece kalırlar, sonra başka yerlere göçerler (Hippokrates, 18).

Bu bilgilerden göçer-ev olarak yapılan bu arabaların yapılarını öğrendikten sonra, bir otlaktan başka bir otlığa yapılan yolculukla kadın ve çocukların arabaların içerisinde yolculuk ettiklerini, erkeklerin ise sürülerle birlikte araba dışında at üzerinde hareket ettiklerini görmekteyiz. Göçer-evleri at yerine öküzlerin çekmesi de kadın ve çocukların güvenli yolculuk etmelerini sağlamaya yönelik bir faaliyet olarak görülmektedir.

Göçer-evler düşman saldırısı esnasında ve çocukların korunmalarına ve savaş alanından uzaklaştırmalarına da hizmet etmektedir. Perslerle İskitlerin mücadelesi Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlarda sürerken, İskit kadın ve çocukları içlerinde yaşadıkları arabalar ve bu arabalarla birlikte hayvan sürüleri ile birlikte güvenli bir bölgeye doğru yönlendirilmişlerdir (Herodotos, IV, 120). Bu durum genel bir seferberlik söz konusu olduğunda çabuk toparlanabilme imkânı sağlamaktadır. Yalnız soğuk ve sıcaktan korunmalarına imkân vermemekte, aynı zamanda düşman tarafından gerçekleştirilebilecek ani saldırılar karşısında güvenli bölgelere gidilmeyi de çok kolaylaştırmaktadır.

Klasik kaynaklarda göçer-evli hayat tarzına ilk kez İskitlerde rastlanılmasına rağmen, arkeolojik buluntular göçer-evlerin İskit dönemi öncesinde de varlığını ortaya koymaktadır. Bu göçer-evlerin biçimi ve tarihi tunç çağına kadar gitmektedir. Tunç çağına ait çok sayıda araba modelinin teknik ayrıntıları minyatür şekillerinde olduğu gibi ortaya çıkıyor. İki ya da çok tekerlekli biçimler ağır yuvarlak tekerlekleri ve çeşitli gövde yapılarıyla tanınıyorlar. Bunlar günlük hayattan çok gerçekçi ayrıntularla ortaya çıkıyorlar. Araba tiplerinin erken örneklerinin göçer-eve uygun olduğu görülüyor. Buluntular arabanın ahşap malzemesinin tanınmasına da imkân veriyor. Bunların meşe, karaağaç ve porsukağacı gibi sert ağaçlar olduğu anlaşılıyor. İskit dönemine gelindiğinde arkeolojik buluntular arasında çok sayıda araba parçası görülüyor. Bu arabaların iki ya da dört tekerlekli biçimleri bulunuyor. İskit hükümdar mezarlarında araba parçalarıyla şahısların kalıntıları birlikte bulunmuştur (Rolle, 1991: 85, 87).

Sarmat ülkesinin doğu tarafında yaşayan Alanlar için Ammianus Marcellinus şu bilgileri vermektedir: “Hiç kulübeleri olmamıştır. Saban demirini kullanmaya özen göstermeye gerek duymazlar. Etle ve bol bol sütle beslenirler. Arabalarda yaşarlar.

Ağaç kabuğunu eğerek yapılmış örtülerle arabalarını kaplarlar ve uçsuz bucaksız bozkırlarda sürerler. Otu bol bir yere geldiklerinde, yuvarlak bir şekil oluşturarak arabalarıyla konarlar, yiyecekleri bittiğinde arabalarıyla kurdukları şehirleri çekerler. Arabalarında çocuklar doğar ve büyütülür. Bu arabalar onların sürekli ikamet-gâhlarını oluşturur. Her nereye giderlerse gitsinler, orayı doğal evleri gibi görürler” (Ammianus Marcellinus, XXXI, 2, 18).

Avrupa Hunlarıyla ilgili olarak da şu bilgilere yer vermektedir: “Onların içinde hiç kimse ne bir sabana dokunmuştur ne de bir tarlayı sürmüştür. Hepsi sabit oturma yerleri olmadan ve yerleşik bir hayat tarzı olmaksızın kaçak biri gibi bir yerden başka bir yere arabalarıyla dolaşıp dururlar. Bu arabalarda doğan çocuklarını ergenlik çağına kadar yetiştirirler” (Ammianus Marcellinus, XXXI, 2, 10).

Hunlar günlük hayatta kullandıkları göçer-evleri askeri amaçlar için de kullanmışlardır. Bunun için Hun hakanı Attila'nın Troyes yakınlarında Catalaunum arazisinde oluşturduğu karargâhıdır. Bu karargâh arabaların daire şeklinde sıralanmasından oluşmuş bir koruma duvarı şeklindeydi. Bununla esasen karargâh doğal koruma ihtiyacına uydurulmuştu. Bu şekilde karargâhlar İskit döneminden beri bilinmekteydi. Böylece şehir, özellikle kale düşüncesi ortaya çıkmış ve kullanılmaya başlamıştı. Böyle oluşturulan araba kaleleri toplu olarak kalınan yerlerde, en azında bir arada kalmayı gerekli kılan kışlaklarda belirgin olarak ortaya çıkmıştı (Rolle, 1991: 89).

Kumanlara ait göçer-evler de hem yazılı kaynaklarla hem de arkeolojik buluntularla belgelenebilmektedir. Bu arabalar günlük hayatta kullanıldıkları gibi, savaş esnasında da kullanılmaktaydılar. Tatarlarla Kazaklar arasındaki mücadelelerde de aynı şekilde bu tür arabaların kullanılmış olduğu bilinmektedir (Rolle, 1991: 91).

Göçer-evlerin çeşitli türleri uzun zaman diliminde Kazaklar tarafından yoğun olarak kullanılmıştır. Bunların ahşap malzemesini akkayın oluşturmakta, üzerleri keçe ve koyun derisiyle kaplanmaktaydı. Evlerin büyük olanlarında takriben yirmi kişi kalabiliyordu. Bu tür evler bir çift ya da daha fazla deve tarafından çekiliyordu. Evler yüksek ve genişti, açılabilir pencereleri vardı. Bir çift at tarafından çekilen hafif evler de mevcuttu. Bu tür hafif evler savaş esnasında da kullanılıyordu. Kazakların evleri sökülüp takılabilir türdendi (Canibekov, 1995: 23, 25).

Araba üzerinde hayat tarzının son temsilcileri arasında Kumuklar gösterilebilir. Onların büyük araba kervanları bulunmakta ve bu kervanlara “valki” denilmekteydi. Bunlar uzakları dolaşmakta ve çeşitli malların ticaretinde çok uzaklara kadar gitmekteydiler. Bu arabaların her biri 30- 40 öküz tarafından çekilmekteydi. Yük arabası olarak kullanılan bu vasıtalar 8- 10 metre uzunluğunda ve 5- 6 metre genişliğinde yapılmışlardı. Yağışlı ve yoğun tipili havalarda haftalarca ilerlemeleri mümkün değildi. Böyle havalarda çekmeyle birlikte öküzlerin derileri yara oluyordu. Arabaların tekerlek gıcırtilarını azaltmak ve sürüş güvenliğini artırmak için tekerleklerde hayvansal yağ kullanılıyordu (Rolle, 1991: 91).

Arkeolojik boyutuyla varlıkları bilinen bu arabalar bozkırlarda İskitlerden başka, Sarmatlar, Hunlar, Kumanlar, Moğollar ve Tatarlar tarafından kullanılmıştır (Rolle, 1991: 85). Hatta bunların Kazaklar ve Kumuklar tarafından kullanıldıkları da bilinmektedir. Göçer-ev olarak belirttiğimiz bu arabalar, uzun zaman diliminde bozkır coğrafyasında kullanılmışlardır. Hem arkeolojik buluntular hem de yazılı belgeler

bu yaygın kullanıma işaret etmektedirler. Göçer-evler toplumun sosyal, iktisadi, dini ve askeri hayatında önemli bir yer tutmaktadırlar. Bu sayılanlardan hareketle Türk bozkır kültürünün oluşumu ve gelişimine göçer-evler büyük katkı sağlamışlardır. Bu nedenle kültüre “Göçer-evli kültür” de diyebiliriz.

Demir

Demir, insanlık tarihinde kullanılmaya başlamasıyla birlikte önemli bir yer tutmuştur. Onun bu önemi, kültürel süreklilik içersinde hep süregelmiştir. Demirin kullanımından hareketle kronolojik bir sıraya dikkat edilerek, çağ adı verildiği de görülmektedir. İnsanlık tarihinde görülen gelişmelere bakıldığında; taş devri ve onu takip eden maden devri dikkati çekmektedir. Bakırın kullanılmaya başlamasıyla bakır devri, bakırla kalayın alaştırılmasıyla elde edilen tuncun kullanımıyla tunç devri, demirin kullanılmaya başlamasıyla demir devri ya da demir çağı tabirlerinin kullanıldığı görülmektedir. Demir çağının başlamasıyla oluşan kültüre demir kültürü de denilmektedir.

Demir, Türk kültür çevresinde, özellikle Türklerin yaşadıkları bozkırlarda daha da fazla önem taşır hale gelmiştir. Türklerin sosyal, siyasi, iktisadi, askeri ve dini hayatı ile sanat anlayışında birinci derecede önem taşıyan bir maden olma özelliğini korumuştur. Bu durum, demirin Türk kültürüne dinamizm ve güç kazandırdığını göstermektedir. “Mavimtrak esmer renkte olan demir 1510 C’de eriyen bir element” (Eren, 1988: 352) olduğundan eritilmesi için çok yüksek ateşe ihtiyaç duyulmaktadır. Kullanımı da diğer kültür coğrafyalarında da olduğu gibi, diğer madenlerin kullanımından daha sonra olmuştur.

Türklerin diğer toplumların üzerinde kolayca siyasi hâkimiyet kurmalarını demir madeni sağlıyordu. Onların fetih hareketlerinde asıl rol oynayan maden, daha önceki çağlarda da bilinen bakır, tunç ve altın değil, demir idi. Demir farklı kültür coğrafyalarında bilinse de, gerçek demir çağı bu madenden bol miktarda alet ve silah yapımıyla başlamıştır. Bu imkân da büyük ölçüde Altaylarda, Yenisey nehrinin kaynak bölgelerinde mevcut olmuştur. Altaylılar, bilindiği üzere, çok eskiden beri mahir demirciler olarak tanınmışlardır (Kafesoğlu, 1989: 211- 212). Tarihi devirlerde de aynı bölgede yüksek kalitede demir cevherine rastlanılmış, Kuzey Altaylarda demir eritme ocakları, Baykal’ın doğusunda demir ocak ve döküm yerleri ortaya çıkarılmıştır (Kafesoğlu, 1989: 211- 212). Çin kaynaklarına göre, Yenisey’in yukarı yatağı dolaylarında eskiden beri demir filizi toplanıyordu. Abakan havalisinde yüksek vasıfta mıknaş ve Tuba ırmağı boyunca demir cevheri bulunuyordu. İnsanlık tarihinde bir çağın açılmasına başlangıç oluşturacak miktarda demir madeninin varlığı eski Türk yurdunda fark edilmiş ve işlenmeğe geçilmişti (Kafesoğlu, 1989: 212).

Türk kültür çevresinde, özellikle Altayların batısında demir, aşağı yukarı M.Ö. 1400’lerde önemli miktarda elde edilmiştir. Bu durum, Türk kültür sahasının tarihi belgelerden hareketle demir kültürünün doğduğu saha olarak kabul edilmektedir (Ruben, 1943: 240). Kurganlardan elde edilen malzemenin demir işleyiciliğinin Orta Asya’daki kesin tarihi tespit edilmemiş ise de M.Ö. 2. bin başlarına rastlayabileceği ifade edildikten sonra Türklerin daha o asırlarda geniş sahalara hükmedebilmeleri, sürat bakımından atın sağladığı üstünlük yanında, vurucu silah olarak demir alet ve

vasıtalarının onlar tarafından geniş ölçüde kullanılmış olması ile açıklanmaya çalışılmıştır (Kafesoğlu, 1989: 212). Türkistan'da demir kültürünün M.Ö. 2000'lerde varlığına dikkat çekilerek, yukarıda belirtilen görüş desteklenmiştir. Ayrıca demirin Türk kültür çevresinde eskiden varlığı M.Ö. 1022 yılına ait Çin kayıtlarında varlığına da dikkat çekilmiştir. Bu kayıta "lüks kılıç" anlamında "king-luk" kelimesi Türkçede "ikiyüzlü bıçak" manasında günümüzde dahi kullanılan "kingirlik" kelimesiyle özdeşleştirilmiştir (Togan, 1981: 30). Bütün bu verilerden hareketle Türk kültür çevresinde aşağı yukarı M.Ö. 1200'lerde demir kullanımı yaygınlık göstermiş ve demirden birlikte savaş gereçleri yapılmaya başlanılmıştır.

Demirin Türk kültür çevresinde yaygın olarak kullanılmaya başlanmasıyla demirden ok uçları, kılıçlar, kamalar, mızraklar yapılmıştır. Bunlardan başka savunma silahları olan zırh, miğfer ve kalkanlar da demir malzeme ön plana çıkmıştır (Durmuş, 2009: 118- 127). Demir malzeme arasında atın üzengisi, gemi, nalı ve eyerindeki bazı parçaları da belirtmek gerekir. Günlük hayatta kullanılan birçok buluntunun da demirden olduğunu söylemek mümkündür.

En eski devirlerden beri Türklerin yaptığı seferlerde en mühim rol oynayan iki sanatları olmuştur. Bunlar at yetiştirme ve madencilik, özellikle demirciliktir. Türk, Çin ve Arap tarih ve coğrafya kaynaklarının hepsinde Türklerin atalarının demirci olduğundan söz edilmektedir (İnan, 1991: 229).

Türk kültür çevresinde demirin önemi Türk destanlarında da ortaya konulmuştur. Özellikle Türklerin Ergenekon'dan çıkışlarında demirin ve demircilerin ön plana çıktıkları görülmektedir. Ergenekon, ergene "sarp", kon ise "dağ beli, geçit" anlamına gelmektedir. Türkler bu etrafı dağlarla ve ormanlarla kaplı yerden çıkmak için burada bir yerde bulunan demir madenini demircileri vasıtasıyla eritip, dışarıya çıkarılma imkânı bulmuşlardır (Ögel, 1993: 62- 63). Bu durum Türklerin iyi demirciler olduklarını gösterdiği gibi, buldukları kültür coğrafyasında demirin bol miktarda varlığını göstermesi bakımından da büyük önem taşımaktadır.

Türkler demir dağın eriyip aktığı ve dışarı çıktıkları günü kutlu saymışlar ve her yıl bayram olarak kutlamaya başlamışlardır. Bunun için bir parça demiri ateşe salıp kızdırırlar. Önce Kağan bunu kıskaçla tutup örse koyar, Çekiçle döver. Ondan sonra beyler de öyle yapar. Bugünü kutlu bilirler, böylece Tanrı'ya şükretmiş olurlardı (Çay, 1989: 26). Buradan söz konusu törende kullanılan örs, çekiç ve kıskaçın da demirden olması, demirden olan aletlerle demirin dövülmesi de kayda değer bir husustur.

Türk kültür çevresinde ant törenlerinde de demir ön plana çıkmaktadır. Kırgız, Yabaku, Kıpçak ve daha başka boyların halkı ant içtiklerinde yahut sözleştiklerinde demiri ululamak için kılıcı çıkararak yanlamasına öne koymaktadırlar. "Bu kök girsin kızıl çıksın" demektedirler. Bunun anlamı "sözümde durmazsam kılıç kanıma bulansın; demir benden öcünü alsın" demektir. Onlar demiri büyük sayarlar. Burada sözü edilen kök, yani gök, gök demirdir (Kaşgarlı Mahmud, 1992: I, 361- 362).

Türklerde galip kahramanın kılıcı altından geçmek de itaat ve sadakat andı olarak görülmektedir. Dede Korkut hikâyelerinde bu hususta şu bilgi kayda değerdir: "Oğuz beyi Beyrek'in düşmanı Yalancı oğlu Yaltacuk gördü kim yanar, sazdan çıktı. Beyrağın ayağına düştü. Kılıcı altından geçti. Beyrek dahi suçundan geçti" (Gökay,

2007: 88). Burada kılıç demirden olduğundan, demire bir güç ve hâkimiyet unsuru olarak saygı duyulduğu görülmektedir.

Türk kültür çevresinde çeşitli Türk boylarının demircilikle şöhret kazandıkları bilinmektedir. Altay dağlarının kuzeyinde Türklerin yaşadıkları bölge Rusların eline geçtikten sonra, burada bulunan dağlara “Kuznitskiy Alatau” adı onlar tarafından verilmiştir. Bunun Türkçe karşılığı “Demirciler Aladağlarıdır. Ruslar kurmuş oldukları kente ise, “Kuznitsk” yani “Demircikent” adını vermişlerdir. Kültürel süreklilik içerisinde Rusların 17. yüzyılda bölgeyi ele geçirdikleri zamanda dahi Türklerin demircilikleri önemli bir yer tutmaktadır (İnan, 1991: 230).

Türklerin demirci bir millet olduğunu Türk atasözlerinde de görmek mümkündür. Bunun en güzel örneği Divanü Lûgat-it Türk’te görülmektedir. Burada “yığaç uzun kes, temür kısa kes” sözü yer almaktadır. Aslından da anlaşıldığı gibi günümüzde “ağacı uzun kes, demiri kısa kes” manasındadır. Buradan ağaç kestiğin zaman uzun kes, demir kestiğin zaman kısa kes; çünkü demir uzatılabilir denilmektedir (Kaşgarlı Mahmud, 1992: II, 11). Bu söylenenlerden Türklerin demiri uzatabilme yeteneğine sahip oldukları ve demir uzatma tekniğini bildikleri ortaya çıkmaktadır. Diğer Türk atasözlerinden de Türklerin demirciliği ve Türk kültür çevresinde demire verilen önem belirgin bir şekilde anlaşılmaktadır (Aksoy, 1988: 233).

Türk kültür çevresinde demirin önemli bir yer tuttuğunu tarihi şahıs adları da belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır. Bunlar arasında Demir, Demir Donlu, Demür Güci, Demir Han, Demir Taş, Demür Yaylı, Demirçi sayılabilir (Sümer, 1999: 795). Bunlardan başka Taş Temür, Taş Timur, Timur, Timur Bay Kutlug, Timur Han, Timur Hoca, Timur Mirza, Timur Soltan, Temür Han, Temür Kaan, Temür Kaya, Temür Melik, Temür Turmuş, Temür Urhan, Temür Yalığ ve Temür-i Mağrur gibi isimler de bulunmaktadır (Sümer, 1999: 863- 865).

Demir kültürel süreklilik içerisinde yoğun olarak günümüzde de kişi adı ya da soyadı olarak kullanılmaktadır. Bunlar arasında Demiralp, Demiray, Demirbay, Demirbuğa, Demirçalı, Demirgücü, Demiraç, Demirali, Demircan, Demirhan, Demirkaya, Demirşeyh ve Demirtaş vb. sayılabilir (Erol, 1992: 113).

Türk kültür çevresinde “demir” adıyla anılan birçok unsur da bulunmaktadır. Bunlar zooloji, botanik, astronomi, coğrafya, demircilik, eşya ve giyimle ilgili tabirlerdir. Zoolojiyle ilgili isimler arasında “demirdelen”, “demirgök”, “demirikır”, “demirtülek” sayılabilir. Ağaçkakan kuşuna “demirdelen”, tüyleri benekli olan ata “demirgök”, siyah beyaz karışık, griye yakın donu olan ata “demirikır”, iki yaşında ya da daha büyük olan keklige “demirtülek” denilmektedir (Vardarlı, 1993: 1417). Botanikle ilgili demirle birlikte kullanılan isimler de yoğun olarak kullanılmaktadır. Dişbudak ağacına “demirağacı”, çoban kalgıdan da denilen, dikenli, battığı zaman dikenini çok acıtan ota “demirdikeni” ya da “demirbitırağı”, yabani yocaya “demirbozan”, yazın yetişen çok ekşi, yeşil renkli bir çeşit yaz elmasına “demirelma”, sütü çıkmayan afyon kozağına “demirkozak”, büyük dut ağacına “demirli”, ayrık otuna “demirotu”, yoncayı benzeyen bir ota ise “demiryonca” denilmektedir (Vardarlı, 1993: 1417). “Demir Kazık” adıyla anılan Kutup Yıldızı ise astronomiyle ilgili bir isim olarak dikkati çekmektedir (Eren1988: 353). Kumlu toprak anlamında kullanılan “demiralan” (Vardarlı 1993: 1417) ile ırmaklarda gemilerin geçmesine engel

olan kayalık yer manasına “demirkapı” (Eren 1988: 353). tabirinin ise coğrafyayla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Demir tozu manasına “temür arki” (Kaşgarlı Mahmud, 1992: I, 42), demir işleme anlamında “temür igeşti” (Kaşgarlı Mahmud 1992: I, 187), çeliğe karşılık “kurç temür” Kaşgarlı Mahmud, 1992: I, 343), demirin eritilip süzülmesi için ise “temürlük” (Kaşgarlı Mahmud, 1992: I, 506) tabirleri demircilikle ilgili terimler olarak dikkati çekmektedir. Demiri işleyip, türlü aletler yapan kişi için “demirci”, ok demiri yapan kişi içinse “demrenci” tabirinin kullanıldığı bilinmektedir (Cemalüddin İbnümühenna, 1997: 27, 71). Demirle ilgili giyim eşyası da söz konusudur. Zırh için “demür kömlek” tabiri kullanılmaktadır (Hüsrev bin Abdullah, 2003: 81). Mavi çuhadan yapılan işlemeli ceket, yelek için “demirkoparan”, beyaz, kırmızı, mavi, sarı yollu şalvar yapılan ipekli kumaş ince “demiryolu” denilmektedir (Vardarlı, 1993: 1417). Bir tenekelik ölçüğe “demir”, ağız kısmı çelik, diğer kısımları demirden yapılan kesici ayağa “demir”, çoban köpeklerinin boynuna takılan demir tasmaya “demir”, demir ismindeki sert ağaçtan yapılmış tesbihe “demirhindi”, onbeş kilo buğday alan bir ölçüğe “demirli” denilmektedir (Vardarlı, 1993: 1417).

Bütün bu sayılanlar dikkate alındığında Türk kültür çevresinde demirin ve demirciliğin önemli bir yer tuttuğunu söyleyebilmek mümkündür. Onların bütün hayatında demirin varlığı ve demirciliğin canlı bir şekilde yaşandığı görülmektedir. Bu itibarla Türklerin oluşturduğu kültür için “demir kültürü”, mesleki yapılanmalarına da bakıldığında “demirci” tabirinin kullanılması uygun olmaktadır.

Sonuç

Türkler dünyanın en köklü milletlerindedir. Türkler köklü ve yüksek bir kültüre sahip olmuşlardır. Sahip oldukları kültürün kökeni bozkır coğrafyasında tarih öncesi devirlere kadar uzanmaktadır. Bu kültür oluşumundan itibaren günümüze kadar ulaşmış bulunmaktadır. Bütün boyutlarıyla takibi mümkün olmaktadır. Bozkır Türk kültürü oluşumu, gelişimi, yayılışı ve kazandığı özellikleriyle kendine has bir yapı oluşturmaktadır.

Türk kültürünün oluşumu ve gelişiminde çevre şart ve imkânları büyük ölçüde etkili olmuştur. Şüphesiz çevrenin sunmuş olduğu imkânlardan yararlanmasını bilen Türkler, kültür oluşturmada etkilerini göstermişlerdir. Bozkırların sunduğu imkânlardan yararlanarak oluşturulan kültür daha kolay gelişme imkânı bulmuştur. Öncelikle Türklerin kendilerine has bir takım özellikleri kültürlerine yansımıştır. Bozkır coğrafyasının sunduğu imkânlar ile Türklerin düşünce ve kabiliyetlerinin birleşmesiyle yüksek Türk kültürü oluşup gelişme imkânı bulmuştur.

Türklerin atı binek hayvanı olarak kullanmaları, göçer-evlerden yararlanmaları, demirden en iyi şekilde yararlanmaları, kültürlerine açık bir şekilde yansımıştır. Birçok kültür çevresinde at bulunduğu halde binek hayvanı olarak kullanılmamıştır. Oysa bozkır coğrafyasında atın binek hayvanı olarak kullanımı, son derece ileri bir basamak olarak dikkati çekmektedir. Atın arabaya koşulmasından daha çok binek hayvanı olarak kullanılması insanlık tarihinde önemli bir yer tutmaktadır.

Göçer-evlerin kullanımı, Türk kültürünün gelişimine büyük katkıda bulunmuştur. Kışlaktan yaylağa, yaylaktan kışlağa ve otlaktan otlığa gidiş gelişlerde göçer-evler

Türklere büyük kolaylık sağlamıştır. Bu evler hanımların çocuklarını büyütmelelerinde, gece ve gündüz aile barınmalarında kendileri için hayati önem taşımıştır. Evli araba ya da kağnı da diyebileceğimiz göçer-evler, Türk kültürüne hareketlilik kazandırmıştır. Konar- göçer hayatın merkezinde yer almıştır.

Türklerin demiri kullanmaları da kültürlerinin gelişiminde önemli bir yer tutmuştur. Demir birçok toplum tarafından kullanılmasına rağmen, etkisi Türk kültür çevresindeki kadar olmamıştır. Çünkü Türkler demiri en iyi şekilde işleyebildiklerinden, ondan çok iyi araç gereçler yapabilmişlerdir. Özellikle savaş araç gereçlerinin demirden oluşu, Türklerin diğer toplumlara karşı üstünlüklerine temel oluşturmuştur. Atın üzengisi, gemi, nalı ve zırhı düşünüldüğünde demirin ne derece yoğun kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kılıç, kama, mızrak, ok ucu, zırh, miğfer gibi savaş gereçleri ile günlük hayatta kullanılan bazı eşyaların da demirden oluşu dikkate değer bir husustur. Bundan dolayı en iyi demirciler Türkler arasından çıkmıştır. Demir işleme sanatı, Türkler arasında en iyi meslek olarak kabul görmüştür.

Türk iktisadi hayatında hayvan besleyiciliği ön plana çıkmıştır. Türkler at, koyun, keçi, deve, yak gibi hayvanları beslemişlerdir. Şüphesiz Türk iktisadi hayatının merkezinde at bulunuyordu. Koyun ise ikinci sırayı almaktaydı. Türkler, tarım yapılabilecek yerlerde ise tahıl üretimi, bağ ve bahçe işleriyle de uğraşmışlardır. Türk iktisadi hayatında maden işleyiciliği, özellikle demir, bakır, altın ve gümüş işleyiciliği de önemli bir yer tutmuştur.

Türkler, buldukları kültür çevresinin kendilerine sunduğu imkânlardan en iyi şekilde yararlanmışlardır. Onlar için hayatın üç temel gayesi olmuştur. Bunlar av, sürü ve akındır. Onlar ava çıkarak hem spor yapmışlar hem de iktisadi bakımdan avladıkları hayvanların eti ve kürkünden yararlanmışlardır. Daha da önemlisi, av esnasında kazandıkları deneyimi gerçekleştirdikleri akınlara taşıyabilme imkânı bulmuşlardır. Hayvan sürülerini otlatmaları onlarda hâkimiyet ve hükmetme ruhunun oluşup gelişmesine imkân vermiştir. Gerçekleştirdikleri akınlar daha geniş coğrafyalara yayılma imkânı verdiği gibi, bir takım ganimetler elde etme ve karşısındakini vergiye bağlamalarına temel oluşturmuştur.

Türklerin gerçekleştirdikleri sporlar da onları hayata ve geleceğe hazırlamıştır. Onların gerçekleştirdiği sporlar arasında at yarışları ilk sırayı almıştır. Çocuk yaşlarda başlayan at yarışları ileride çok iyi at binicilerinin yetişmesine imkân sağlamıştır. Ok atışı yarışmaları da geleceğin iyi hedef vurucularının, iyi okçularının yetişmesine temel oluşturmuştur. Güreşler ise bedeninin ve kasların güçlenmesine imkân vererek çok iyi kahramanların yetişmesinde önemli bir yer tutmuştur. Bu sporlar sayesinde dört-nala koşan at üzerinde yay gerip ok atabilen ve hedefi vuran kahramanlar yetişmiştir. Kahramanın başarısı, atın hızı ve demirin vurucu gücü sayesinde mümkün olabilmiştir.

Türklerin yaşadıkları kültür coğrafyası bütün hayatlarına etki etmiştir. Savaşçı unsurun yetişmesinden, askeri teşkilat ve savaş taktiği ile savaş araç- gereçleri çevre şartlarının da etkisiyle belirlenmiştir. Savaş at üzerinde gerçekleştiğinden yay ve ok ön plana çıkmış olup, uzaktan savaş taktiği en iyi şekilde uygulanabilmiştir. Türklerin gerçekleştirdikleri savaşlarda hız ve güç önemli bir yer tutmuştur. Özellikle demirden yapılan savaş gereçleriyle Türkler daha başarılı olabilmişlerdir. Atın hızı ve demirin vurucu gücü Türkleri her zaman üstün kılmıştır.

Türk kültür unsurlarına bakıldığında, Türklerin kendine has bir kültürlerinin olduğu anlaşılır. Türklerin devlet kuruculuklarındaki başarıları, askeri açıdan üstünlükleri, göçer-evleri ve konar- göçerlikleri, atın hızlı bir vasıta olarak kullanımı kültüre bir vasıf kazandırmıştır. Birçok gelişmenin temelinde Türk kültür unsurları bulunmaktadır. At hızlı bir vasıta olarak günümüz uçaklarıyla karşılaştırılabilmektedir. Göçer-evler günümüz karavanlarına bir temel oluşturmuştur. Türklerin giyim kuşamları, özellikle ceket ve pantolon günümüz modern kıyafetinin temelini oluşturmaktadır. Bütün bu sayılanlar Türk kültürünün zenginliğini ve önemini ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

- AKSOY, Ömer Asım; **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, I, İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları, 1988.
- AMMIANUS MARCELLINUS; **Rerum Gestarum Libri**, (ed. John C. Rolfe), London: The Loeb Classical Library, 1964.
- ARSLAN, Mahmut; **Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasî Yapı**, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.
- CANİBEKOV, Özbekali; **Colayırıkta, Kökeykesti Takırıkta Sukbat**, Almatı: Ravan, 1995.
- CEMALÜDDİN İBNUMUHENNA, **İbni- Mühenna Lûgati**, (Haz. Aptullah Battal), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.
- ÇAY, Abdulhalûk M.; **Türk Ergenekon Bayramı Nevruz**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1989.
- DEER, Jozsef; "İstep Kültürü", **A.Ü. Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi**, XII/1-2, (1954), 159- 176.
- DE GROOT, Johan Jacob Maria; **Die Hunnen der vorchristlichen Zeit**, Berlin: Walter de Gruyter, 1921.
- DIYARBEKİRLİ, Nejat, **Hun Sanatı**, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, 1972.
- DURMUŞ, İlhami; "Sarmatlar'da Sosyal ve Ekonomik hayat", **Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, I, (1996), 173-191
- DURMUŞ, İlhami; "Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At", **G.Ü. Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2, (1997), 13- 19.
- DURMUŞ, İlhami; **Bilge Kağan, Köl Tigin ve Bilge Tonyukuk**, Ankara: Maya Akademi Yayınları, 2009.
- EREN, Hasan- vd.; **Türkçe Sözlük**, I, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.
- EROL, Aydil; **Şarkılarla, Şiirlerle, Türkülerle ve Tarihi Örneklerle Adlarımız**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992.
- GÖKYAY, Orhan Şaik; **Dedem Korkudun Kitabı**, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2007.
- HANCAR, Franz; "Stand und Historische Bedeutung der Pferdezzucht im 1. Jahrtausend v. Chr." **Wiener Beitrage zur Kulturgeschichte und Linguistik**, IX, (1952), 465- 483.
- HERODOTOS; **Herodot Tarihi**, (Çev M. Ökmen), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1973.
- HİPPOKRATES; **Airs, Water, Places**, London: Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1995.

- HÜSREV BİN ABDULLAH; **Ed- Dürretü'l- Mudiyye Fi'l- Lügati't Türkiyye**, (Haz. Recep Toparlı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.
- İNAN, Abdulkadir; "Altaylarda Pazırık Kazısında Çıkarılan Atların Durumun Türklerin Defin Törenleri Bakımından Açıklama" **Makaleler ve İncelemeler**, II., Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1991, 261- 268.
- İNAN, Abdulkadir; "Türklerde Demircilik Sanatı (Tarihte ve Folklorunda)", **Makaleler ve İncelemeler**, II., Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1991, 229- 231.
- KABAAĞAÇ, Sina- Erdal ALOVA; **Latince- Türkçe Sözlük**, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1995.
- KAFESOĞLU, İbrahim; **Türk Milli Kültürü**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989.
- KAŞGARLI MAHMUD; **Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi**, I- IV, (çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992.
- KOCA, Salim; **Türk Kültürünün Temelleri**, II, Ankara: ODES Ltd Şti, Kültür Yayınları, 2003.
- KOPPERS, Wilhelm; "Etnolojiye Dayanan Cihan Tarihinin Işığı Altında İlk Türklük ve İlk Indo Germenlik", **Belleten**, V/17- 18, (1941), 439- 480.
- MENGHİN, Oswald; "Zur Urgeschichte des Pferdes und des Hirtennomadismus" **Acta Præhistorica**, V/VI, (1961/1963), 240- 250.
- ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi**, I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- ROLLE, Renate; **Die Welt der Skythen**, Frankfurt, Verlag C. J. Bucher, 1980.
- ROLLE, Renate; "Staedte auf Raedern, zur Entwicklung des nomadischen Wohnwagens", **Gold der Steppe, Archaeologie der Ukraine**, Neumünster: Karl Wachholz Verlag, 1991, 85- 92.
- STRABON; **The Geography of Strabo**, (Çev H.L. Jones), Cambridge: Harvard University Pres, 1969.
- TOGAN, A. Zeki Velidi; **Umumî Türk Tarihine Giriş**, I., İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981,
- VARDARLI, Emel; **Derleme Sözlüğü**, IV, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1993.
- ZAVİTUKHİNA, M.P., "Pazirik" , **Unesco'dan Görüş**, 12, (1976), 31- 37.
- ZVELEBİL, Marek, "Der Aufstieg der Nomaden in Zentralasien" **Die Cambridge Enzyklopaedie der Archaeologie**, München: Christian Verlag, 1980, 252- 256.